

Ouderschap en opvoederschap, gezinsopvoeding of staatsopvoeding?

Al tientallen jaren is er veel en toenemende kritiek op de jeugdzorg. Vele pogingen hebben niet tot de gewenste verbetering geleid. Zouden eventuele hiaten of contradicties in overheidsdenken hier aan bijdragen?

Jeugdzorg roept veel associaties op met een bepaalde sector van het publieke domein of met een organisatie. Daardoor bestaat het risico dat de aandacht van beleidsdenkers zich slechts richt op systemische en organisatorische elementen. Pogingen die de overheid de laatste vijftig jaar ondernomen heeft om de effectiviteit van jeugdzorg te verbeteren zijn zonder uitzondering te scharen onder dergelijke structuuraanpassingen. Daarmee wordt ook blik op opvoeden te eenzijdig op systemen gericht. Opvoeden echter is een praktijk, inderdaad met structuren, maar ook een *practice*: opvoeden gebeurt al doende. Daarom verdient het begrip “effectieve jeugdzorg” herdefiniëring naar *ondersteuning bij de opvoeding van kinderen die bijdraagt aan wenselijke opvoeding*.

Zorgethiek is een benadering in de ethiek die de zorg van mensen voor elkaar als uitgangspunt neemt. Doel van het bestaan is dat mensen samen zorgen voor een leefbare wereld door middel van een web van wederkerige relaties. Door met name vanuit de kritische zorgethische inzichten naar overheidsbeleid te kijken en te letten op relationele elementen zoals wederkerigheid, afhankelijkheid, verdeling van verantwoordelijkheden en de uitwerking in de concrete praktijk zoals ze zich voordoen bij *ondersteuning bij de opvoeding van kinderen die bijdraagt aan wenselijke opvoeding*, wordt een ander perspectief en een ander inzicht gegeven en kan een doorbraak ontstaan in de benadering van het vraagstuk. Zorgen, in een brede en fundamentele zin, wordt in dit artikel toegepast op opvoeden en op jeugdzorg.

Ondersteuning bij de opvoeding van kinderen die bijdraagt aan wenselijke opvoeding speelt zich af op het snijvlak van het private en het publieke domein: opvoeding wordt als oorzaak én als oplossing gezien voor veel maatschappelijke problemen. De overheid heeft in 1996 de beleidsbrief *Maatschappelijke positie en de functie van het gezin* geschreven. In deze brief geeft zij de volgende definitie van het gezin: *elk leefverband van één of meer volwassenen die verantwoordelijkheid dragen voor de verzorging en opvoeding van één of meer kinderen*. Daarmee heeft zij een functionele kijk op het gezin en het gezin kenmerkt zich volgens deze functionele kijk als opvoedpraktijk. De beleidsbrief

schetst ten aanzien van de verantwoordelijkheidsverdeling tussen overheid en gezin een drieluik: het middelste luik staat voor de centrale positie die het gezin wordt toegekend. De overheid wil zich terughoudend opstellen ten aanzien van de opvoeding en geen richtlijnen geven. Opvoeden vindt zij een privézaak van het gezin. Betrokkenheid van de overheid bij opvoeding en bij het gezin is er pas bij de zijpanelen van het drieluik: veiligheid van het kind aan de ene kant, veiligheid van de samenleving aan de andere. Daarmee heeft de overheid een waardenhiërarchie bepaald, een cognitief meet- en weeginstrument voor in hoeverre een perceptie of een basisvisie van belang is bij een keuze of oordeel. Als deze drie waarden concreet uitgewerkt worden bieden ze een objectief houvast voor het wel of niet ingrijpen in de opvoeding door de overheid. Echter, omdat de dominante waarde van het gezin als opvoedpraktijk het minst is uitgewerkt (tenslotte wil de overheid zich niet met deze privésituatie bemoeien), domineren de waarden veiligheid van het kind en veiligheid van de samenleving, want daar heeft de overheid wel uitgesproken opvattingen over. Met als resultaat een steeds verder indringende en zich opdringende overheid. Daarmee handelt ze contrair aan haar eigen waardenhiërarchie.

De geschiedenis ten aanzien van de aanpak kindermishandeling en analyse van beleid rond opvoedondersteuning laten zien dat de overheid zich, in tegenspraak tot haar eigen waardehiërarchie, zeker niet terughoudend opstelt ten aanzien van de privésfeer van het gezin en haar verantwoordelijkheid voor de opvoeding van kinderen. Haar bemoeienis met opvoeding en met het gezin is zeer sterk gegroeid en nog steeds groeiende. Deze bemoeienis start met de eerste kindervetten rond 1900 maar breidt zich na de tweede wereldoorlog zeer sterk uit als gevolg van de verzorgingsstaat. Sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw spreekt de overheid over een “terugtrekkende overheid” en “meer burger, minder overheid” maar dat blijkt nergens uit. Via de achterkant dicteert, intervenueert en controleert de overheid als nooit tevoren. Onder meer door een begrip als kindermishandeling royaal op te rekken waardoor zeer veel gedragingen van ouders daaronder vallen, legitimeert zij haar bemoeienis in het belang van kind en samenleving.

Opvoeding van kinderen wordt door de overheid als een machtig instrument gezien en daardoor risicovol in de handen van de verkeerde opvoeder. Opvoeding van kinderen wordt gezien als zowel de oorzaak als de oplossing van veel maatschappelijke problemen en dit verklaart het opdringende en indringende gedrag van de overheid. We kunnen met andere woorden stellen dat niet alleen het gezin maar ook opvoeden functioneel wordt benaderd, in een oorzaak- gewenste/ongewenste gevolgen denkschema. Doordat de overheid niet handelt volgens haar basisvisie is er voortdurend sprake van tegenstellingen en plaatst de overheid zich tegenover de burger.

Hoek (2008) toont aan dat de overheid veel moeite blijkt te hebben met het dilemma tussen enerzijds afstand willen betrachten ten opzichte van de privésfeer van het gezin en haar opvoedpraktijk, en anderzijds daar betrokkenheid bij willen tonen aangezien zij de opvoedpraktijk ziet als zowel de oorzaak van als de oplossing voor veel maatschappelijke problemen.

Ik denk te kunnen stellen dat de maatschappelijke kritiek op de *ondersteuning bij de opvoeding van kinderen die bijdraagt aan wenselijke opvoeding* voortkomt uit de opstelling waarmee de overheid het dilemma tussen zich enerzijds afzijdig willen houden en zich anderzijds betrokken weten, hanteert. Doordat zij zich primair afzijdig wil houden bij een opvoedpraktijk die complex is en ernstige gevolgen voor het kind of voor de samenleving kan hebben, ontstaat bij haar onzekerheid die zich uit in de behoefte aan controle. We zien dit mechanisme ook in de zogenaamde decentralisatieparadox. Dit vertaalt zich in een beleid dat controlerend is, gericht op transparantie en meetbaarheid en een groot geloof in standaardisering, instrumenten, methodieken, specialismen. Het heeft een systeemwereld opgeleverd die vervreemdend werkt, een schijnzekerheid biedt en meerdere perverse bijeffecten heeft waaronder het ondermijnen van de professionele verantwoordelijkheid doordat professionals zeer sterk gericht zijn geraakt op het naleven en uitvoeren van protocollen. Als maar volgens het protocol gehandeld is, dan valt mij niets te verwijten, is dan vaak de gedachte. Het vraagt een andere logica en een doorbraak om hier verandering in te brengen.

Een andere benadering is te overwegen, zodat we uit de tegenstelling burger versus overheid of afstand betrachten versus betrokkenheid tonen kunnen komen. Daarbij is sprake van een dringende noodzaak om met voorstellen te komen die theoretisch doordacht zijn en “opname vermogen” hebben, de capaciteit om de snel veranderende maatschappelijke omstandigheden onder ogen te zien in plaats van “weg te regelen”.

Het is de moeite waard solidariteit van de overheid met gezinnen als denkmodel te overwegen.

Baartman (2005) merkt op dat het bij de overheid ontbreekt aan solidariteit. Onder solidariteit verstaat hij engagement met iemand, of met een groep, die tegen de verdrukking in iets moet klaarspelen, in moeilijke situaties zijn werk moet doen en voor wie er weinig of geen mogelijkheden zijn zich aan die situatie te onttrekken. Goede en veilige ouderlijke zorg is volgens hem geen vanzelfsprekendheid en opvoeder zijn zonder een samenleving die solidair met je is, een heel moeilijke opgave.

Solidariteit kan het kernbegrip zijn om het dilemma van zich enerzijds afzijdig willen houden en zich anderzijds betrokken weten, op te lossen. Uit solidariteit ziet de overheid ouders en professionals staan en daarmee voelen deze zich erkend in hun moeilijke opdracht. Vanuit deze positie is de actuele basisvisie van eigen kracht en eigen oplossingsmogelijkheden goed doseerbaar want de overheid trekt

zich niet terug, zet zichzelf niet buiten spel, maar ziet opvoeders staan, erkent hen in hun complexe opdracht en faciliteert en ondersteunt waar dat kan, grijpt in waar dat moet. Het doseren van solidariteit is een politieke keuze.

Goed opvoederschap is net als goed burgerschap een heel belangrijke vaardigheid, van belang voor de samenleving die wij ons wensen. Vertrouwen op de basisvisie van *eigen kracht* is niet voldoende, ouders/ burgers zijn niet vanzelf een goede opvoeder en de overheid is niet vanzelf een goede ondersteuner. Dat moeten ze kunnen leren. De concrete praktijk en goede praktijkervaringen spelen daarbij een belangrijke rol. Leren is daarmee een tweede kernbegrip.

Door vanuit solidariteit dit leerproces centraal te stellen erkent de overheid het belang én de complexiteit van het opvoeden van kinderen. Zij toont zich solidair met de opvoeders en doet daarmee recht aan een ingewikkelde praktijk die in ons aller belang is om tot een wenselijke samenleving te komen. Het leerproces is de weg waarlangs dit het best kan gebeuren. Dit erkent dat het idee over wenselijke opvoeding of kindermishandeling een sociaal construct is en in de tijd wijzigt.

Verwachtingen zullen op grond daarvan regelmatig moeten worden bijgesteld. Het erkent ook dat veel van wat in opvoeden aan de orde is in een complexe samenleving, langs de weg van uitproberen tot stand komt. Van het uitproberen en de praktijkervaring kunnen weer routines ontstaan, maar een vastomlijnd script voor juist opvoeden in een complexe samenleving bestaat niet. Dit leerproces sluit aan op de groeiende *eigen kracht* doordat leraar – leerling posities tussen overheid en ouders/opvoeders kunnen wisselen vanuit hetzelfde belang; een wenselijke samenleving waarvan *Ondersteuning bij de opvoeding van kinderen die bijdraagt aan wenselijke opvoeding* onderdeel uitmaakt.

Sociaal Leren is een term van Wildemeersch (2001). Hij doelt daarmee op een leermodel waarmee op politiek-maatschappelijk niveau van wijk en buurt een pedagogische *civil society* kan worden opgebouwd. Sociaal leren, oftewel collectief leren of *communities of practice*, is een model om met en van anderen te leren. Sociale leerprocessen kunnen getypeerd worden als processen waarbij verschillende actoren in overleg treden om oplossingen te zoeken voor concrete uitdagingen. Overheid, burgerinitiatieven en professionele instellingen kunnen met dit leermodel samen, ieder met inbreng vanuit het eigen perspectief, inventariseren, analyseren, duiden, verantwoordelijkheden verdelen en organiseren.

De systeemwereld waarin wij nu gevangen zitten met haar kenmerken uniformeren, specialiseren, fragmenteren, protocolleren, kan met een dergelijk leermodel vervangen worden door de holistische leefwereld van kinderen, gezinnen, burgerinitiatieven en professionals waarin dialoog, samenwerken, situatie, context en maatwerk centraal staan. In gezamenlijkheid kan het sociale construct *ondersteuning*

bij de opvoeding van kinderen die bijdraagt aan wenselijke opvoeding inhoud en vorm krijgen en kunnen regels opgesteld en gehanteerd worden die helder maken wie, wat, wanneer, mag doen en waar hij af moet blijven, tenzij. We spreken hier van constituerende regels: spelregels die bepalen wat het ‘spel’ van het opvoeden behelst, het in stand houden, het opvoeden laten zijn en blijven en niet omzetten in controle, in veiligheidsbeleid, in een verantwoordingspraktijk en dergelijke. Een dergelijke set regels en stopregels (tot hier en niet verder) houdt de waardenhiërarchie op orde en voorkomt dat hier willekeurig mee wordt omgegaan. Daarmee zijn regels het derde kernbegrip.

Solidariteit, sociaal leren en regels/ stopregels vormen de ingrediënten voor een model waarmee vanuit een waardehiërarchie *ondersteuning bij de opvoeding van kinderen die bijdraagt aan wenselijke opvoeding* ingevuld wordt op de menselijke maat van de concrete leefwereld van kinderen, gezinnen, maatschappelijke initiatieven en professionele instellingen. Solidariteit is het vertrekpunt en de basishouding vanwege de complexe en belangrijke opvoedtaak in ons aller belang. Leren is het fluïde proces waardoor overheid en burger voortdurend met elkaar in contact staan en de tegenstelling tussen afstand betrachten en betrokkenheid tonen is opgeheven. Leren impliceert ruimte om ervaring op te doen, ondersteuning en faciliteiten, maar ook wisselende leraar – leerling posities tussen overheid en burger, zodat er voortdurend goed afgestemd kan worden. En soms vraagt het een remingreep. Dit brengt het derde aspect in positie: constituerende spelregels zijn van belang om de waardenhiërarchie te bewaken. Door de regels te richten op wat we willen dat niet gebeurt wordt de buitenkant van het speelveld bepaald. Daarmee bieden ze zowel de overheid als de burger houvast om de overeengekomen uitgangspunten niet uit het oog te verliezen bij tegelijkertijd maximale ruimte om naar eigen inzicht *ondersteuning bij de opvoeding van kinderen die bijdraagt aan wenselijke opvoeding* vorm te geven.

Solidariteit, sociaal leren en spelregels/stopregels vormen drie pijlers onder *ondersteuning bij de opvoeding van kinderen die bijdraagt aan wenselijke opvoeding* die prima passen bij het basisidee van de participatiesamenleving. De uitwerking van een dergelijk model is het waard verder doordacht te worden.

Daarbij kunnen het advies van de Raad voor het Jeugdbeleid uit 1986 waarin het ontplooiingsverhaal centraal staat: *Opvoeding ondersteund. Beleidsadvies over de maatschappelijke medeverantwoordelijkheid voor jonge kinderen* en de gezinsdefinitie die is opgenomen in de beleidsbrief uit 1996 *Maatschappelijke positie en functie van het gezin* goed dienen als basisdocumenten. Ze lijken recent geschreven en goed aan te sluiten op de ideeën van de participatiesamenleving. Actualiseren op basis van kritische inzichten, waaronder die in dit artikel, is daarbij uiteraard van belang waarbij er op gelet moet worden dat het model bestand is tegen de

dubbelzinnigheden die in de waardenhiërarchie zijn besloten en dat de strekking van wat opvoeden van kinderen is, past bij de veranderende posities van ouders, burgers, overheid en professionals. Mogelijk kan er een heldere ordening van opvoedingstaken volgens de waardenhiërarchie aan worden toegevoegd.

Hoek, M. (2008). *Ontheemd Ouderschap. Betekenissen van zorg en verantwoordelijkheid in beleidsteksten opvoedingsondersteuning 1979-2002*. Proefschrift. Amsterdam: SWP.

Baartman, H. (c.s.), (2005). *Kindermishandeling: De politiek een zorg*. Amsterdam: SWP.

Wildemeersch, D. (2001). *Sociaal leren voor duurzaamheid in de risicosamenleving. Vierde Stoutenburglezing 16 oktober 2001*.